

3. METAFORIZACIJA I VIZUALNA OBILJEŽJA GOVORNO-JEZIČNOG IZRAZA⁹⁵

⁹⁵ Franc. *expression langagière*

3.1. VANJSKI POJAVNI LIK U JEZIKU

Naše spoznavanje, jezik i iskazivanje oblikovani su našim afektivno-spoznajnim iskustvom stvarnosti u praktičnim radnjama i svakodnevnome životu. Prisutnost metaforizacije u gestama i riječima svjedoči da uzgovorne geste pripadaju uz riječi instrumentariju govor(e)noga jezika. I uzgovorne geste i riječi proizlaze iz procesa zajedničkih spoznavanju i izražavanju, a metaforizacija je jedan od tih procesa.

Budući da govorni jezik oblikuju kako određena objektivna tako i određena kognitivna stvarnost, on u govoru dobiva pravi, *vanjski pojavni lik* koji se može naći u segmentalnim i suprasegmentalnim, analitičkim i sintetičkim aspektima govor(e)noga jezika. Prvo ćemo predstaviti postupak metaforizacije u kontekstu govor(e)noga jezika i razgovornih gesta. Potom će primjeri metaforizacije biti promotreni na segmentalnoj i vizualnoj, suprasegmentalnoj razini.

Kako su riječi i geste dio zajedničkoga izražajnog ustroja, moguće je otkriti veze i suodnose metaforičkih prostiranja u verbalnim i posturomimogestualnim modelima izraza unutar određenoga jezika.

I riječi i geste proizlaze iz praktičnih radnji i iskustava životne svakodnevice i ostaju duboko usađeni u njoj. Razotkrivanjem i raščlanjivanjem okolne *pojavne* stvarnosti te iskustvom našega postojanja u njoj, postupno otkrivamo te konceptualno i simbolički rastavljamo našu unutarnju kognitivnu i afektivnu stvarnost. Rezultat tih procesa Petar Guberina (1952) naziva *pojavnim likom u jeziku*:

Iz svega toga izlazi, da se u stvarnosti objekata i društveno-individualne čovječje prirode kao i u stvarnosti misli i izraza, sve očituje u pojavnom liku (1952: 159).

Sam početak prvog usvajanja jezika leži u afektivnosti i u prirodnim gestama tijela, a sva verbalna komunikacija zadržava neke tragove ovog oblika simbolizacije. Kasnije, praktične radnje i svakodnevno životno iskustvo postaju bogatim izvorišnim područjem metaforizacije.

Do 1980-ih godina ni govorne geste ni metaforizacija nisu bili naročito zanimljivi lingvistima. Pa ipak, metaforizacija je oduvijek vršila utjecaj na verbalne i vizualne vidove govor(e)nog jezika. Metaforizacija je pogodna za pristupanje s gledišta jezične djelatnosti, kao i s kognitivnog, retoričkog, književnog ili umjetničkog motrišta. Ipak, ona je dugo bila sagledavana isključivo kroz prizmu izražajnog ukrasa. Od 1980. godine, kada izlazi

knjiga Lakoffa i Johnsona *Metaphors we live by / Metafore s kojima živimo*, problematika metafore počinje se sagledavati u novome svjetlu. Potrebno je razotkrivati metaforička polja koja prožimaju našu misaonost i našu jezičnu djelatnost, te međupojmovne suodnose koji iz tih procesa proistječu i bivaju prenijeti i pretočeni u govorenu jezičnu djelatnost. Lakoff i Johnson koriste formulu *CILJNO PODRUČJE JE IZVORIŠNO PODRUČJE / TARGET DOMAIN IS SOURCE DOMAIN* da bi opisali metafore koje spajaju složenu mrežu metaforičkih polja u cjelokupnoj sociokulturnoj jezičnoj zajednici. Tako je, primjerice, metaforičko polje na kojem počivaju brojne metafore spojeno s metaforom: *LJUTNJA JE VRELA TEKUĆINA / ANGER IS HEAT OF A FLUID* iz koje proizlaze izrazi: *kipjeti od ljutnje, biti crven/a od bijesa, raspaliti ljutnju nekoga, eksplodirati od ljutnje/puknuti* itd.

Govoreći o metaforama, važno je prisjetiti se Stephena Ullmana, lingvистa koji je prethodio Lakoffu i Johnsonu u prepoznavanju metafore kao ključnog faktora semantičkih promjena, izvora sinonimije i polisemije, sredstva ispunjavanja praznina i obogaćivanja jezičnog izraza. Ullman u svojoj knjizi *Précis de sémantique française (Sažeti prikaz francuske semantike)* primjećuje da „sposobnost prenošenja konkretnih pojmova na apstraktni plan ostaje uvijek jedno od dominantnih oblika ljudskog izražavanja“ (1952: 281).

3.1.1. METAFORIZACIJA PROSTORA U GOVORU I UZGOVORNIM GESTAMA⁹⁶

Strukturiranje prostora i našega svakodnevnoga života u prostoru služe kao osnova za strukturiranje ostalih područja spoznaje i jezičnog izražavanja (temporalnost, pojmovni i apstraktni odnosi). Svaki jezik nudi svoje vlastite modele za strukturiranje prostornih kategorija, kao i svoje vlastite modele metaforizacije na sintaktičkoj, semantičkoj i pragmatičkoj razini. Iskustvo tijela u prostoru očituje se u uzgovornim tjelesnim pokretima – gestovnim metaforama kao i u ostalim slojevima govor(e)no-jezičnog izraza. Metaforama općenito povezujemo pojmove iz različitih iskustvenih područja. Metaforizacija je proces koji podrazumijeva povezivanje dvaju pojmova koji imaju najmanje jednu zajedničku osobinu, ali inače pripadaju različitim kategorijama. Cilj je ovog poglavlja definirati utjecaj metaforizacije na verbalne i neverbalne, vizualne, aspekte govor(e)noga jezika.

⁹⁶ Pavelin Lešić u *Space and Time in Language*, 2011.

Govoreni je jezik mnogolik.⁹⁷ U njegov je ostvaraj uključeno više izražajnih sredstava: verbalna, vokalna, vizualna, taktilna. Stoga se govoreni iskaz sastoji i od segmentalnih i od suprasegmentalnih elemenata jezika. Vizualne manifestacije poput držanja, pokreta ruku i tijela, izraza lica, kontakta očima i dodirivanja suprasegmentalni su dijelovi govorenih iskaza. Termin uzgovornih ili koverbalnih gesta koristi se za obilježavanje tih suprasegmentalnih vizualnih elemenata plurimodalnoga govorenog iskaza. Riječ gesta, dakle, nije ograničena na pokrete ruku, već obuhvaća sve aspekte vidljivih tjelesnih radnji koje nemaju praktičnu svrhu,⁹⁸ nego igraju ulogu u procesu iskazivanja.

Iskustvo stvarnosti i prostornosti materijalnoga svijeta oblikuje i spoznavanje i jezik. Cilj ovoga poglavlja je dvojak. S jedne strane, istaknuti utjecaj metaforizacije na sve dijelove govora i sintaktičkih konstrukcija⁹⁹ jer je lingvistički interes za metaforu predugo bio ograničen samo na imeničke metafore. S druge strane, pokazati da metafore ne postoje samo u riječima, nego i u gestama govorenih iskaza. U odjeljku 3.1.2. podsjećamo da je važnost metaforizacije u ljudskome jeziku izrijekom prepoznao Stephen Ullmann (1952) te umnogome previdio kasniji interes za metaforizaciju koji su uveli kognitivni lingvisti 1980-ih godina.

U odjeljcima 3.2. i 3.3. razmatramo prostor i životnu svakodnevicu kao naročito bogat izvor izražavanja putem metaforizacije na verbalnoj segmentalnoj razini, kao i na vizualnoj suprasegmentalnoj razini govorenih iskaza. Struktura prostora i životne svakodnevice koristi se pri strukturiranju drugih područja izraza govor(e)noga jezika putem metaforizacije, na temelju čega se pretpostavlja da riječi i uzgovorne geste pripadaju zajedničkoj sinkretizirajućoj kognitivnoj i jezičnoj strukturi.

3.1.2. METAFORE, KOGNITIVNA LINGVISTIKA I S. ULLMANN

Metaforizacija je pogodna za pristupanje s gledišta jezične djelatnosti, kao i s kognitivnog, retoričkog, književnog ili umjetničkog gledišta. Ipak, dugo je bila sagledavana isključivo kroz prizmu izražajnog ukrasa. Od 1980. godine, kada izlazi knjiga Lakoffa i Johnsona *Metaphors we live by / Metafore s kojima živimo*, problematika metafore sagledava se u novome svjetlu. Prema Lakoffu i Johnsonu, naši kognitivni procesi počivaju velikim dijelom

⁹⁷ U tome se smislu susrećemo s terminima *pluri/multimodalan*.

⁹⁸ Poput pletenja, primjerice.

⁹⁹ Štoviše, metaforizacija se može kontekstualno proširiti s jednog iskaza na skup iskaza i cijeli diskurs.

na metaforama. Lakoff i Johnson (1980) su označili prekretnicu u lingvističkim istraživanjima proučavajući metafore u jeziku s motrišta kognitivne lingvistike. Budući da su ljudski kognitivni procesi velikim dijelom utemeljeni na metaforama, oni su pokušali otkriti duboko usađena metaforička prostiranja odnosa i suodnosa različitih konceptualnih područja i njihovih prenošenja u jezični izraz. Ilustrirajmo to sljedećim Lakoffovim primjerom (1987: 387): LJUTNJA (ciljno područje) JE VRELA TEKUCINA (izvorište).

Konvencionalno metaforičko prostiranje koje proizlazi iz ove metafore objašnjava povezanosti između elemenata jednog i elemenata drugog područja. Budući da istu metaforu nalazimo i u hrvatskom i u engleskome jeziku, u oba jezika pronalazimo iskaze koji proizlaze iz povezanosti LJUTNJE i VRELE TEKUCINE.

(20) Engl. *I was boiling with anger*. Hrv. *Sve je u meni kipjelo od srdžbe*.

(21) Engl. *I could hardly suppress my anger*. Hrv. *Jedva sam potisnuo/la ljutnju*

(22) Engl. *I'm dangerous when I'm angry*. Hrv. *Opasan/opasna sam kad sam ljut/a*.

Lingvisti nisu uvijek bili zainteresirani za istraživanje metafora. U prvoj polovici dvadesetoga stoljeća metafora se uglavnom smatrala književnim i retoričkim sredstvom. Stephen Ullmann (1952) jedan je od malobrojnih lingvista koji su prije Lakoffa i Johnsona prepoznali u metafori važnog čimbenika jezičnih promjena na semantičkoj razini. On smatra metaforu izvorom sinonimije i polisemije, kao i sredstvom za popunjavanje praznina i obogaćivanje jezičnog izraza. Metafora je, stoga, jedan od ključnih pojmova u kazalu Ullmannove knjige *Précis de sémantique française* (1952), dok se u Lyonsovoj knjizi *Semantics* (1977) jedva i spominje.

Ullman smatra naročito važnim metaforički prijelaz od konkretnog izvorišnog područja do apstraktnog ciljnoga područja, odnosno, njegovim riječima: od konkretne do apstraktne razine. U tome smislu, daje primjer latinske riječi *concipere*. Njeno značenje s motrišta kognitivne lingvistike proizlazi iz metafore STANJA SU POSUDE, odnosno, u ovom slučaju, RAZUMIJEVANJE JE KONKRETAN PREDMET KOJI SE MOŽE UHVATITI I DRŽATI U RUCI. Ovu metaforu nalazimo u brojnim jezicima:

(23) Engl. *catch, get, grasp*; hrvatski *shvatiti* (hvatati); francuski *comprendre, saisir, concevoir*; talijanski *comprendere, capire, concepire*; njemački *begreifen*; ruski *ponimat'*; finski *käsittää* (*käsi* = ruka); mađarska riječ pojam *fogalom* (*fog* = hvata)

Vrlo često etimologija riječi koja predstavlja apstraktni pojam odgovara izvorišnome području konkretne pojave u vanjskoj stvarnosti. Riječi i izrazi koji se odnose na konkretan vanjski svijet služe kao izvorišna domena za prenošenje apstraktnih pojmova i odnosa u ciljnu domenu. To postoji u svim jezicima kao jedan od dominantnih oblika ljudskog izražavanja. S jedne strane, metafore su duboko ustaljene u jezicima, i to toliko da je kod većine njih teško pronaći prvotno izvorišno područje ili semantičku motivaciju riječi (*mrtve metafore*). S druge strane, proces metaforizacije nikad ne prestaje; to je beskrajno sredstvo obogaćivanja naših kognitivnih procesa i jezične uporabe (*žive metafore*). Primjerice, dječak¹⁰⁰ je u dobi od četiri godine i devet mjeseci, dok je na plaži pokušavao upotrijebiti tubu kreme za sunčanje, rekao:

(24) *Ova je krema zahrđala.*

Krema za sunčanje nije izlazila iz tube, ništa se nije događalo, iako je pokušavao istisnuti kremu iz pune tube. Napravio je iskustvenu analogiju sa svojim mehaničkim igračkama koje nisu dobro radile nakon što bi ih zaboravio i ostavio da zahrđaju u vrtu. Kako mu je nedostajalo riječi da što prije opiše problem, a žurio je na kupanje, dječak je iskoristio sljedeću metaforu: PUNA TUBA KREME ZA SUNČANJE JE JOŠ JEDNA MEHANIČKA IGRAČKA. Tako je u svome rječniku brzo pronašao riječi potrebne za iznošenje svojeg problema.

Vrlo često etimologija frazema i amblematičkih gesta koje ih prate ili zamjenjuju skriva izvorišnu domenu u osobnom iskustvu i u fenomenima iz konkretne prostorne stvarnosti. Primjerice, hrvatski frazem za izražavanje zadovoljstva *Puna šaka brade* (usp. 2.3.2. primjer (12) i 3.2.3. primjer (48)) često prati ili zamjenjuje amblematička gesta <smiješak, širom otvorene oči, dominantna ruka, dlana okrenutog prema gore, smještenog ispod brade ili dodirujući bradu, spušta se do ispod vrata te se zaustavlja skupljenih vršaka prstiju>. Ta gesta i izraz odgovaraju osjećaju zadovoljstva nakon ukusnog obroka na gozbi u davna vremena, kad bi ljudi brisali masne brade rukom kako to još uvijek čine djeca u sličnim situacijama. Taj frazem i odgovarajuća mu amblematička gesta temelje se, dakle, na metafori ZADOVOLJSTVO JE RUKOM BRISATI MASNU BRADU NAKON UKUSNOG OBROKA.

Drugi je primjer francuski frazem za laskanje *Passer la brosse à reluire* (doslovno: *ulaštiti do sjaja*), koji se može popratiti ili nadomjestiti amblematičkom gestom <govornikova dominantna ruka zatvorene šake s palcem

¹⁰⁰ Istinit primjer iz svakodnevnog života. Radilo se o autoričinome sinu.

prema gore trlja drugu ruku gore-dolje od ramena do lakta>. Taj frazem i njegova kvazilinvistička gesta proizlaze iz metafore LASKATI JE ČINITI PREDMETE SJAJNIMA (usp. 3.3.2. primjer (49)).